

NYÍRI ANTALRA EMLÉKEZVE

SZABÓ JÓZSEF

Régi fölismerés, hogy a tudományos kutatások egyes irányainak kialakításában, elméleti-módszertani kérdéseinek kimunkálásában a kiemelkedő egyéniségeknek nagy jelentősége, meghatározó szerepe lehet, miként abban is, hogy ez esetenként tanszéki kollégák révén vagy tanítványok kinevelésével akár évtizedek múltával is tovább folytatódjék. Ilyen iskolateremtő nyelvész volt például Mészöly Gedeon, akinek nyomdokain haladva elsősorban Nyíri Antal és Velcsov Mártonné a magyar nyelvtörténet oktatását és kutatását Szegeden olyan magas színvonalúvá emelte, hogy működésük idején, amikor ez a nagy hagyományú diszciplína még virágkorát él(het)te, országszer- te a legjobb tanszékekkel is fölvehette a versenyt. Abban, hogy tanszékünk az 1950-es évektől igazi tudományos műhellyé válhatott, Nyíri Antalnak, akire születésének 100. évfordulója alkalmából ezen a mostani konferencián is emlékezünk, elévülhetetlen érdemei vannak.

Mint a jelenlegi tanszéken Nyíri Antal professzor úr legidősebb tanítványa és kollégája, az utóbbi húsz évben többször kaptam fölkérést arra, hogy oktatói-nevelői tevékenységével, tanári és tudósi hatásával, valamint kutatómunkájával kapcsolatban értékelő összefoglalást adjak. Ennek ellenére természetesen föl sem merülhetett bennem, hogy elhárítsam a mostani megbízatást, noha korántsem könnyű számomra az eddigiektől eltérő, újabb szempontból közelítenem munkásságához, egész életművé- hez. Ezért vetődött föl bennem annak gondolata, hogy a mai megemlékezésen nagy ívű életútjáról és tudományos pályájáról nyújtok vázlatos áttekintést.

Nyíri Antal 1907. március 9-én született Szentesen. Ott járt elemi iskolába, és középiskolai tanulmányait is szülővárosában végezte. A középiskolában tanárai közül különösen Molecz Béla, aki például Szentes nyelvéről több írást is megjelentetett, volt rá nagyobb hatással, s ez a körülmény nyilvánvalóan alakította, formálta az anyanyelv iránti vonzódását is. Egy vele készített interjúban nyolcvanéves korában a következőképpen emlékezett vissza szülőhelyére, a pályájának alakulásában is szerepet játszó szentesi diákévekre: „Szentes kis alföldi város, és az volt egyik jellemzője az én gyer- mekkoromban, hogy idegen szót nem lehetett hallani sohasem. Tösgyökeres magyar parasztváros, amelynek az északi része az *í-ző* nyelvjárást beszéli, a déli fele az *ë-zőt*. Az *í-ző* nyelvjárásnak a sajátosságai ugyanazok, mint Nagyszalontának a nyelvi jelen- ségei. Úgyhogy, amikor bekerültem a középiskolába, és a negyedik gimnáziumban – az megfelelt a mostani nyolcadik általánosnak – a Toldit olvastuk, nekem egyetleny kifejezést sem kellett megmagyarázni, én mindent értettem. Hát ez volt a legjelle-

zőbb dolog: Szentés szép magyar nyelvét hoztam magammal ide, Szegedre. Az elemi és középiskolát szülővárosomban végeztem. A szentesi gimnázium igen kemény iskola hírében állt, és volt néhány kiváló tanára. Az egyik, aki az első és a második gimnáziumi osztályban tanított, Zolnai Dezső volt, egykori Eötvös-kollégista. A másik tanárom, aki Szentésen hatott rám, Molecz Béla, Simonyi Zsigmond tanítványa volt, aki lélektant és logikát tanított” (Sz. Bozóki 1987: 26).

A szülőváros nyelve, amely életre szólóan meghatározta nyelvhasználatát, és fontos szerepet játszott nyelvszemléletének formálásában, érthető okokból nagyon közel állt szívéhez, s ez lett a legkedvesebb nyelvváltozata. Nyilvánvalóan ezzel is összefügg, hogy kutatási témái között a szűkebb haza nyelvének vizsgálata is helyet kapott. Erről tanúskodik például A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban című cikke, amelynek anyagát 1940-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarástudományi Intézetének megbízásából gyűjtötte, s a tárgykörbe tartozó szókészleteti elemeket és ezek összefüggéseit a Magyar Nyelvben publikálta (Nyíri 1941: 41–6). Hogy mennyire érdekelte a szentesi halászat, s azt milyen alaposan, elméleti-módszertani tekintetben is milyen mintaszerűen dolgozta fel, azt nagyon jól mutatja A kihaló szentesi víziélet néprajzi és népnyelvi maradványai című kiváló tanulmánya. Ez a különlenyomatként is megjelent kiadvány (1948) kitűnő példát nyújt a tárgykör-monográfia műfajára, amelyet egyébként már Csűry Bálint kezdeményezett, és tanítványai indítottak az 1930-as évek végén, a 20. század második felétől – sajnos – egyre inkább visszaszorult. Sajnálatos, hogy ennek a munkának az újraközlése – terjedelmével összefüggően – anyagi okokból a Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok című Nyíri-kötetbe (2004) nem kerülhetett be.

Szülővárosához való ragaszkodása mutatkozik meg a Szentés nyelvi sajtóságai és az irodalmi nyelv című írásában is (Nyíri 1977). Ebben – Molecz Bélának és Bárdosi Rezsőnek Szentés nyelvével kapcsolatos kutatásai után – a város két, régebben egymástól markánsan eltérő nyelvjárását mutatta be, mégpedig a többségében református lakosságú Felsőpárt sajtóságait, valamint a későbbben települt, katolikus vallású Alsópárt és Kisér városrészek népnyelvének jellegzetes vonásait. Szentés ezen két dialektusának kialakulását és bizonyos jelenségeinek meglétét – megfelelő források alapján – a város múltjával, történetével hozta összefüggésbe.

A szentesi középiskolás évek után Szegedre került. Egyetemi tanulmányai szinte kijelölték, meghatározták későbbi életútját, szakmai irányultságát, s mivel több szempontból is igen tanulságosak és követendő például állíthatók a mai hallgatók elé, ezért a tanári pályára való fölkészülés és ismeretszerzés éveiről Nyíri professzor úr visszaemlékezését szeretném idézni:

„1926 őszén kerültem a szegedi egyetemre magyar–német szakos tanárjelöltnek. Mint afféle »gólya«, nem tudtam én azt, milyen az egyetemi élet, de arra emlékszem, hogy valósággal felszabadultam az egyetemen a középiskola kötöttségéből. Az egyetemen nem a magyar nyelvészet felé fordultam, hanem a magyar nyelv felé. A

magyar nyelv volt az, ami engem elsősorban érdekelt, de nem mint tudomány, hanem mint nyelvi kifejezésforma. Ezt abból gondolom, hogy mindig nagy szeretettel készítettem dolgozataimat, és nekem az érdekes, vonzó feladat volt. Minden örömmel azon igyekeztem, hogy a magyar dolgozatom ott legyen mindig a legjobbak között. És ez csakugyan így is volt. Én nem nyelvész akartam lenni, hanem az irodalommal akartam foglalkozni. Csakhogy itt az egyetemen irodalomból nem sok indítást kaptam. ... A finnugor nyelvészet professzora, Mészöly Gedeon viszont már a legelső félévben nagy hatással volt rám, így aztán már az egyetemi tanulmányaim kezdetén lekövettem a nyelvészet tanulása mellett. Az első év végeztével tanulmányi eredményeim alapján megpályáztam és elnyertem Csongrád megye külföldre szóló ösztöndíját. A második évre már Münchenben iratkoztam be, és ezer pengő ösztöndíjat kaptam. München nemcsak festészetéről és söréről híres, hanem egyeteméről is. Kiváló professzorok oktattak ott, és én minden időmet az egyetemen töltöttem, minden neves professzornak az előadását meghallgattam, s a német nyelvészeti gyakorlatokon is részt vettem. Egy év alatt meglehetősen jó német szakismeretre tettem szert. A harmadik évet ismét Szegeden végeztem, majd az 1930–1931-es tanévben Mészöly és Schmidt Henrik javaslata alapján a bécsi Collegium Hungaricumban kaptam állami ösztöndíjat. Így egy évet hallgathattam a bécsi egyetemen is. Ismeretszerzésben, élményekben gazdag időszak volt az is. Tehát én az egyetemi tanulmányaimat a régi módon – Szegeden, Münchenben és Bécsben – végeztem” (Sz. Bozóki 1987: 26).

Szorosan véve nem tartozik ugyan előadásom tárgyához, mégsem tudom említetlenül hagyni, hogy bécsi tanulmányútjaim során – legutóbb 2006 szeptemberében – Nyíri professzor úrra gondolva többször is fölkerestem a csodálatosan szép Trautson-palotát, amely 1760-tól hosszabb ideig a Mária Terézia alapította magyar testőrség központja volt, s amely az 1920-as években mintegy negyedszázadig a Collegium Hungaricumnak is otthont adott. A bécsi egyetem ugyanis a münchenivel együtt fontos szerepet játszott Nyíri Antal érdeklődésének formálásában, szakmai fölkeszültségének elmélyítésében, egész életpályájának alakulásában.

Az egyetem befejezése után, mivel a gazdasági világválság egyik következményeként sok volt az állástalan diplomás Magyarországon, tanári pályája nehezen indult. A kezdeti nehézségek után azonban, mégpedig azzal, hogy az Országos Ösztöndíj Tanács gyakornoka lett, mellé szegődött a szerencse. Ekkoriban ugyanis Gombocz Zoltán előadásait látogathatta, és a nagy hírű nyelvészszel személyes kapcsolatba is került. Nagy örömeire szolgált, hogy a Mészöly Gedeonnál készült, A Winkler-kódex hangtana és szótana című doktori értekezését Gombocz Zoltán is ismerte, és ez a dolgozata 1933-ban meg is jelenhetett Szegeden. Ezzel a munkájával már fiatal nyelvészként nevet vívott ki magának.

1934-ben sikerrel pályázott a csurgói Csokonai gimnáziumba, így ez év őszétől tanárként dolgozhatott a híres, jó szellemű iskolában, amelyre és az ott töltött eszten-

dőkre mindig nagy szeretettel gondolt vissza. Ezekben az években fordult érdeklődése a nyelvjárások felé, amely egész pályáját aztán végigkísérte, s ízig-vérig igazi, sokoldalú nyelvtörténészként kutatásaiban is mindig szem előtt tartotta és nagyra értékelte a különféle tájnyelvi jelenségek vallomását. A gimnázium vezető testületének biztatására és támogatásával kezdett nyelvjárási gyűjtésbe, s kutatásainak helyszínéül pedig Szennát választotta. Erről, a későbbi munkáját is meghatározó időről a következőképpen vallott egy vele készített interjúban: „Minden iskolai szünetet meg ünnepet Szennában és környékén töltöttem, még a nyári vakációm is. Akkor még sajnos nem volt magnetofon, hogy fölvehettem volna vele óriási és értékes nyelvi anyagot. Csak kézzel jegyzeteltem, de így is nagyon szép volt. Akkor már arra gondoltam, hogy ha Somogyban Csurgón maradok, akkor csinállok egy somogyi szótárt. Ezt azért gondoltam, mert A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása című munkámat Balassa József ismertette a Nyelvőrben, és nagyon kedvező véleményt mondott róla. Nekem, a kis falusi gimnáziumi tanárnak, óriási jelentőségű volt a nagy tekintélyű Balassa elismerő véleménye” (Sz. Bozóki 1987: 27).

Nagyjából az 1940 és 1950 közötti évtizedben – főképpen a második világháború és annak következményei miatt – többféle iskolatípusban és nemegyszer egymástól földrajzilag távol eső településeken (pl. Kolozsvárott gyakorló gimnáziumban és az egyetemen is, majd rövid ideig Szentesen, Békéscsabán, a 40-es évek végén már Szegeden) volt tanár (l. részletesebben Sz. Bozóki 1987: 283–4). 1950 őszén került a szegedi Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékére, amelynek vezetője lett, két év múltával pedig előbb docensnek, majd professzornak nevezték ki az egyetemen. Hamarosan különféle tisztségek betöltésére is fölkérték: 1956-ban a Bölcsészettudományi Kar dékánjának választották meg, ezt követően 1958-tól 1963-ig tanárképzési rektorhelyettesként tevékenykedett, és több mint két évtizeden át egészen nyugdíjba vonulásáig (1955 és 1977 között) a Magyar Nyelvészeti Tanszéknek volt a vezetője.

Jómagam az 1960-as évek legelején ismertem meg, majd megadta jószorsom, hogy 1970-től, a tanszékre kerülésemtől 1977-ig munkatársa lehettem. Ezekről az évekről, valamint a korábban – még egyetemi hallgatóként, majd közép- és általános iskolai tanár koromban tanszéki óraadóként – vele töltött időről, a pályámra gyakorolt tanári és tudósi hatásáról a 90. születésnapjára készült köszöntő kötetben már részletesen írtam, legyen szabad ennek néhány, általánosabb vonatkozású sorát idéznem: „Nyíri professzor úr huszonkét évig tevékenykedett tanszékvezetőként, s az ő irányításával vált a tanszék jó hírű (elsősorban nyelvtörténeti) tudományos műhelyé és összetartó, igazán jó közösséggé, amely elsődleges feladatának a hallgatóknak a tanári pályára való felkészítését, a színvonalas oktató-nevelő munkát és az oktatóknak ezért történő jó együttműködését tekintette. Munkára, kutatásra serkentő szellem, patriarkális állapot alakult ki, amely még Nyíri professzor úr nyugdíjba vonulása után is egy ideig (kb. a 80-as évek közepéig) megmaradt” (Szabó 1997: 146).

Az általa vezetett tanszék egységét, munkatársi közösségének erejét és kiváló nyelvtörténeti fölkészültségét, hozzáértését szépen példázza A Münchener Kódex 1466-ból című közös kötet (Nyíri szerk. 1971), amelynek munkálatait ő kezdeményezte és irányította, s amellyel a könyv szerkesztőjeként – kollégáival együtt – méltán aratott nagy szakmai sikert a magyar nyelvtudományban. Hasonlóképpen következetes és gondos munkával készült el több mint két évtizeddel később – az itt említett kiadványhoz kapcsolódóan – A Münchener Kódex magyar–latin szótára is (Nyíri szerk. 1993).

Nyíri Antal kutatási eredményeit, oktatói és tudományos-közéleti tevékenységét mindenkor általános elismerés övezte. Hatvanéves korában a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén Pais Dezső méltatta tudományos érdemeit. Tíz évvel később, a hetvenedik születésnapja alkalmából pedig Benkő Loránd köszöntötte a Társaság választmányi ülésén, kiemelve Nyíri Antal kutatói erényeit, oktató-nevelő munkájának hatását, s nagyrabecsúlással jellemezve tudósi-tanári egyéniségét is: „...a vizsgált nyelvi anyag rendkívül mély ismerete, a történeti adatok mellett a kapcsolódó nyelvjárási jelenségek gondos számbavétele, a néprajzi–művelődéstörténeti háttér feltárása, a logikus gondolatvezetés és ötletes megoldási készség, – és nem utolsósorban a tárgyszeretet, a magyar nyelv múltjához minden írásán átsugárzó nagy-nagy vonzódás, mely tudós erényeivel éppen nem áll ellentétben, hanem színezi, egyéni ízekkel, érzelmekkel gazdagítja azokat. ... Számban is jelentős és minőségben is magas szintű tudományos munkálkodása mellett a legutóbbi időkig töretlen lendülettel működött ... mint egyetemi tanár, oktató és nevelő is. Nagy szakmai tudással, szívvel, lelkesedéssel és igazi pedagógusi vénával vezette be tanítványait a magyar nyelv rejtelmeibe, az egyéniségéből átsugárzó tárgyszeretettel mutatva meg számukra a követendő utat az anyanyelv ügyéért való cselekvő gondoskodásra. És tanítványain kívül munkatársai, barátai előtt is változatlan jelleggel, jellemmel állt ott hetedik évtizedében is az ember, a tudósi-tanári egyéniség, aki a maga csöndesen dolgozó, szelíd, szemlélődő karaktere mellett is mindig határozott, kemény tudott lenni, ha igaz ügyért kellett síkra szállnia” (Benkő 1977: 383).

A Nyíri professzor úr vezette tanszék – amint azt számtalan hozzá kapcsolódó emlékem, az ott töltött dolgozó hétköznapiak együtt munkálkodása mind-mind megerősíti – megnyugtató biztonságot s bizonyos függetlenséget jelentett mindnyájunk, minden munkatársa számára. A szinte családias légkör kedvezően hatott oktató- és kutatómunkánkra egyaránt.

Joggal szokták mondani: a hosszú életkor nem érdem, csupán a sors ajándéka. De hogy azt ki miként éri és éli meg s tölti meg tartalommal, abban viszont már az egyénnek lehet s van is szerepe. Nyíri Antalról bizton elmondhatjuk: nemcsak hosszú, hanem igen tartalmas életet élt.

A sors jóvoltából egészen nyolcvanéves koráig még nyugdíjasként is tanított, és szívesen kutatott még akkor is, amikor már nyolcvan fölött járt. Így például az 1990-ben Debrecenben rendezett Nemzetközi Finnugor Kongresszuson nyelvtörténeti tárgykörben

tartott előadást, és olyan magával ragadóan beszélt a szóban forgó témáról, hogy akaratlan is kérdésföltevésre, vitára serkentette nagyszámú hallgatóságát (Nyíri 1990). Nagy szakmai tudása, igényessége bizony ma is sokunknak példaként állhat, mintául szolgálhat.

Az utóbbi időben viszont azt tapasztalhatjuk, hogy attól a nyelvészeti irányzattól, kutatási szemlélettől, amelyet Nyíri professzor úr és kortársai közül még sokan képviseltek, többfelé az országban többen is távolabb kerültek. Sajnos napjainkban már arra is van példa, hogy egy-egy tanszéken a magyar nyelvtörténet oktatása és kutatása részben vagy szinte teljesen visszaszorult. Annak gondolatát, hogy akár ez is bekövetkezhet, nyugdíjas korában olykor Nyíri professzor úr is fölvetette, a magyar nyelvudomány oktatási-kutatási irányainak nagy kérdései ugyanis szinte élete végéig foglalkoztatták csakúgy, mint például a nyelvtörténet, a nyelvművelés bizonyos, megoldásra váró problémái.

Röviden összefoglalva Nyíri Antal életútjának, tudományos munkásságának a mai és az utánunk jövő nemzedékek számára irányjelzésül szolgáló, figyelembe vehető és veendő tanulságait, a következőket mondhatom. Oktatói-kutatói tevékenysége, tudományos öröksége mintaadó, becses értékű, amely éppen ezért kötelezettséget is jelent nekünk, az utódoknak: sok mindenben folytatni lehetne, kellene mindazt, amit ránk hagyott, mégpedig akkor is, ha ez sok-sok aprómunkát, filológiai pontosságot, kitartást, töretlen hitet kíván. De ha maradandót szeretnénk alkotni, ha a magyar nyelv jövőjéért – az oktatásban és a kutatásban egyaránt – hasznosat, fontosat akarunk tenni, a nagy elődök nyomdokain is haladnunk kell. Így például a nyelvtörténet különböző forrásainak (különösen nyelvemlékeinknek) alapos ismerete nélkül a magyar szakos hallgatók oktatása, képzése ma is elképzelhetetlen, s később is az lesz. S mivel pedig a nyelvtörténet számára például a nyelvjárások is alapvető forrásul szolgálnak, ezek sajtóságainak megismerése is óhatatlanul szükséges. Nyíri professzor úr kutatói és oktatói tevékenysége nemcsak mindebben tekinthető mintának, hanem emellett más tudományterületek (különösen a néprajz, a helytörténet és a finnugrisztika) eredményeinek felhasználásában is, ahogy erről például a Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok című kötet is tanúskodik (Nyíri 2004).

A kiváló tanárok és jeles tudósok hatása, szerepe mindig maradandó értékű. Nyíri Antal professzor úrról, akik őt ismertük, ezt bátran, meggyőződéssel állíthatjuk. Számomra – s azt hiszem, hogy tanítványai közül még nagyon sokaknak – örökké feledhetetlenek maradnak nyelvtörténeti előadásai, különféle szemináriumai, amelyeken tudásának kincsesládából, gazdag ismeretanyagából máig sokat meríthetnek mindazok, akik még most is katedrán állnak, vagy éppen valamely cikk, tanulmány megírásán munkálkodnak. Ily módon vihetik, örökíthetik tovább a tőle kapott tudást s még többet is: a tanári és tudósi példaadást, a szerénységet; a nevelésben a tanítvány, az ember tisztelétét, a kutatásban az adatokon nyugvó érvelést, a tudományos előzmé-

nyek ismeretét és azoknak alkotó továbbfejlesztésére irányuló törekvését, igényét. Tanári és tudósi példaadása így él, így élhet bennünk, munkánkban és kutatásainkban is tovább.

HIVATKOZÁSOK

- Benkő Loránd 1977: Nyíri Antal köszöntése a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, *Magyar Nyelv* **73**, 382–4.
- Sz. Bozóki Margit 1987: „Minden magyar embernek törekednie kellene a helyes és szabatos önkifejezésre!” A 80 esztendő dr. Nyíri Antal nyelvészprofesszorral beszélget Sz. Bozóki Margit, *Honismeret* **XV**, 26–8.
- Nyíri Antal 1941: A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban, *Magyar Nyelv* **37**, 41–6.
- Nyíri Antal 1948: A kiháló szentesi víziélet néprajzi és népnyelvi maradványai, *Alföldi Tudományos Gyűjtemény* **II**, Szeged, 194–298; Kny. 109 l.
- Nyíri Antal szerk. 1971: *A Müncheneri Kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nyíri Antal 1977: Szentes nyelvi sajátosságai és az irodalmi nyelv, in Péter László szerk. *Szentesi Tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai*, Szeged, 71–9.
- Nyíri Antal 1990: Az egyes és többes 3. személyű birtokos személyjelek története a magyarban, in László Jakab – László Keresztes – Antal Kiss – Sándor Maticsák szerk.: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristorum 3A Sessiones Sectionum*, Debrecen, 186–91.
- Nyíri Antal szerk. 1993: *A Müncheneri Kódex magyar–latin szótára*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nyíri Antal 2004: *Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok*, válogatta, szerkesztette Szabó József és Szücs Judit, Szeged.
- Szabó József 1997: Nyíri Antal mint tudós és pedagógus, in Büky László szerk. *Nyíri Antal kilencvenéves*, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 143–50.